

Kranjske šole in Habsburžani, njihovi pospeševalci.

(Dalje.)

Iz šolskega reda se razvidi, da je bila ta šola v najtesnejši zvezi s cerkvijo in konfesionalna šola v pravem smislu. Latinščina, katekizem in evangeliji so bili najglavnejši predmeti. Molitve predpisane so bile ne le za šolo, ampak tudi za dom, zjutraj in zvečer, pred jedjo in po jedi. Ob nedeljah in praznikih zbirali so se dijaci v šoli ter šli od tod v cerkev pridigo poslušat, ki se je potem izpraševala. Kletev kaznovala se je zelo ostro. Slovensko poučevalo se je le v prvi dekuriji prvega razreda, v drugi dekuriji pak se je užé delal razložek mej slovenskimi in nemškimi dijaci in tretja dekurija, ki se je bavila zlasti z berilom in učenjem cerkvenih spisov, bila je strogo nemška. V drugem in tretjem razredu bili so slovenski pogovori celó prepovedani, četrto-razredniki smeli so se le latinsko izraževati. Če se je kdo spozabil in mu je ušla kaka slovenska ali nemška beseda, obesili so mu lesenega osla na vrat, ki ga je moral nesti domov. Ta jezikovna prepoved veljala je tudi domá.

Disciplina je bila jako stroga, da si tudi se je zlasti v novem, po Frischlinu sestavljenem šolskem redu priporočalo, dijake le malokdaj kaznovati ter se zdrževati pri kaznovanju vseh surovih in razžaljivih besedi. Palica zove se učiteljevo žezlo in za lenobo in druge pregreške se je marsikaterikrat z njo plačalo. Za zapiranje in odpiranje, kurenje in snaženje šol so bili dijaški posli.¹⁾ Na poti domov dijaci niso smeli zijal prodajati in se morali ponižno odkriti in ogniti, če so srečali koga od plemstva, bodi si možkega, bodi si ženske, ali sicer kacega meščana, zlasti pak se jim je priporočalo, naj skazujejo svoje spoštovanje mestnim svetovalcem, učenim in imenitnim ljudem, v prvi vrsti pa duhovnikom in učiteljem.

Ravno tako nadzorovali so se tudi podučitelji *collaboratores*. Krčme in slabe družčine so jim bile prepovedane; v četrto leta po odpovedi djali so se lahko iz službe. Nalagalo se jim je, naj šolske ure vestno držé ter se o šolskem času ne spuščajo v nepotrebne razgovore. V početku imel je ravnatelj malo moči do svojih podučiteljev, ki so se mu zavoljo tega neradi uklanjali. Vsled obilih preprirov pak so stanovi ravnateljevo oblast pomnožili.²⁾

Mimo te latinske, nahajale so se v Ljubljani še tri, in sicer ljudske šole. Jedno, nemško pri Šenklavžu, morali so zapreti, ker se je preslabo obiskovala. Drugo uzdrževal je magistrat, o tretji šoli pak se ne vé nič natančneje.

Latinsko šolo imeli so mimo Ljubljane le še v Kranji, nižje šole pak so se nahajale tudi sicer po deželi. V Metliki n. pr. zahtevali so od učitelja znanje dveh pisav, nemške in latinske, ali pak nemške in glagoliške. Na Dolenjskem je bilo Krško središče duševnega napredka, kjer je poučeval Bohorič, predno so ga poklicali v Ljubljano ravnateljem gimnazije, zlasti za sinove plemenitažev.³⁾ Sploh se je Dolenjska za šole zelo brigala, ker tudi v Črnomlju in Žužembergu nahajamo učitelje. Poznana je bila šola v Kameniku, mej kmetskimi občinami pak si je omislil le Bled svojo šolo.⁴⁾

A le kratek čas je bil tem šolam odmenjen; katoliška protireformacija zadobivala je vedno več tal in ko so prišli l. 1595. jezuiti na Kranjsko, napočili so za protestante slabi časi; 30. oktobra l. 1598. prišel je v Ljubljano kneževski ukaz, da morajo vsi protestantovski učitelji pred solnčnim zatonom Ljubljano in v treh dneh vse nadvojvodove pokrajine zapustiti,⁵⁾ in šole prevzeli so jezuiti, ki jih je Ferdinand podpiral na vso moč,

¹⁾ Mittheil. 1860, 66.

²⁾ Viri o tej šoli: Elze: Superintendenten. — Strauss: Nicodem. Frischlin. — Nečásek: Gimnazijski program l. 1859. — Mittheil. 1859.

³⁾ Mittheil. 1865, 100.

⁴⁾ Dimitz, Gesch. Krains, III.

⁵⁾ Mittheil. 1851, 49.

ter jim stregel z bogatimi darili v roke. Navesti le hočemo nekoliko slučajev. Že l. 1599. odmenile so se vse pri vicedomatu vplačevane kazni jezuitom. Tudi kazni luterskim meščanom in plemičem naložene, pripoznale so se jezuitom za zidanje novega kolegija, mimo tega pa še takó zvaní deseti vinar od posestva izselilih se protestantov. Ta deseti vinar prinesel je jezuitom l. 1601. in 1602. ne manj ko 8310 gold. 15 kr. L. 1603. dovolil jim je cesar od desetega vinarja zopet 3000 gld. L. 1602. dala se je jezuitom hiša necega iz dežele odišlega protestanta Geralda, naj se otvori v nji šola za uboge dijake. L. 1607. pritožili so se meščani, da jezuiti nočejo plačevati davka od 17 v šentjakovski in rožni ulici nakupljenih hiš. Toda vicedom odbil je njihovo pritožbo z izjavo, da so si pridobili jezuiti s poukom mladine veliko zaslug in da naj so toraj davka prosti. Proti jezuitom upirali so se tudi kranjski stanoví zastoj. L. 1599. pritožili so se proti njihovi vpeljavi v deželo, a že malo let za tem obdarjevali so jih res kneževsko.⁶⁾

Latinska jezuitska šola imela je dva oddelka, gimnazijo in licej, ali tudi filozofička šola zvan. Gimnazija imela je 6 razredov. Glavni njen smoter je bil, dijakom priučiti dovršeno, klasično znanje latinskega jezika; mimo tega učila se je tudi grščina, sevéda le površno užé v 2. razredu, še le pozneje sprejela se je v učni red tudi zgodovina, aritmetika, zemljepisje in kosmografija.⁷⁾ Pridnost dijakov so skušali jezuiti z raznimi sredstvi podžigati ter osnovali v ta namen večkratne disputacije in tekmecevanje (koncertacije). Dijaci, ki so izdelali najboljše naloge ali se v besednem boji skazali najbistroumneje, imenovali so se častnim šolskim dostojanstvenikom ter se zvali: *decurio*, *ensor*, *decurio maximus* itd., najodličnejši pa *imperatorji* ali *pretorji*.⁸⁾ Sicer sta bila dva izpita v letu, toda izvrstni dijaci prestopili so lahko tudi tekom leta v višji razred. Konec leta so se odličnjaki obdarovali s premijami in njihova imena so se javno brala; lenuhom pak so se pridela še smešna: *Leonardus Confusius*, *Mandarinus Landstreichensis*, *Gabriel Rusticutius Grobianensis*, *Casparus Irrlandus*, *Antonius Nihilaufmerkius* itd. Vrhu tega so se lenuhi devali še v nižji razred, ali so se morali same sebe bičati, ali so jih oblačili v grešniške rašovnike in jih postavljali javno v posmeh; topli so jih, zapirali, postili in izključevali.⁹⁾

Človek bi mislil, da je bilo jezuitom do nravnosti in poštenega obnašanja dijakov še več, ko do dobrih uspehov v šoli, toda disciplina je bila kaj slaba. Jezuiti celó prepoznega prihoda v šolo v početku leta zabraniti niso mogli. Redko kdo je prišel o pravem času; še le 14 dni po počitku leta jeli so se dijaci od vseh strani shajati. Dostikrat so si dajali dijaci sami počitnice, sicer pak so bili tudi jezuiti sami v tem oziru sila radodarni. Najnezatnejši slučaj je zadostoval, da se je dalo prosto, vrhu tega so obile procesije na Rožnik, k Božjemu grobu, na Fužine, k Mariji Devici v Polje itd. vzele šoli mnogo časa. A godile so se še druge nedostatnosti, ki jih jezuiti ali niso hoteli videti, ali jih zamolčati skušali. Gledé nravnega obnašanja dijakov bile so protestantovske šole mnogo, mnogo boljše. Ponočevanje, igranje s kartami, tepeži z vojaci, rokodelci in meščani bila je kaj navadna reč in se je odpravljala tim težje, ker so jezuitski profesorji o vsaki priliki z dijaci potegnili, zlasti če so bili dijaci plemiči. Z plemstvom v najožji dotiki ostati bilo je prvo in najvažnejše geslo jezuitsko in dobrikali so se plemenitim starišem in dijakom. V cerkvi n. pr. so morali pri maši klečati, le plemiči smeli so zavzeti kapele, grofi pak so lahko sedeli.¹⁰⁾ L. 1651. bičali so profesorji

⁶⁾ Mittheil. 1863, 86 in 87.

⁷⁾ Nečásek, Gimnazijski progr. l. 1860, 6.

⁸⁾ Mittheil. 1857, 134.

⁹⁾ Nečásek, ibid.

¹⁰⁾ Mittheil. 1857, 101.

tri dijake zaradi vendar le prerokovnjaškega življenja in najhujega mej njimi izključili. Izključili pak bi bili tudi jednega plemiča, ko ne bi bili prisiljeni jemati ozir na njegovo plemstvo. Potepuh je ostal še v šoli.¹¹⁾ L. 1664. zasačili so tri dijake pri tatvini. Jednega, sina poštene rodovine (pač plemenite), izpustili so tekoj, druga dva pak so priprli, a izpustili so ju skrivaj, bojé se, da ne bi unega, plemiča kompromitovali.

(Dalje prihodnjič.)

Knjiga Slovénka

dobah XVI. XVII veka.

V. Peti v tem veku smé se imenovati **Baron Janez Bajkart Valvasor**. Rojen je bil Valvasor v Ljubljani 28. majnika 1641. Učil se je najprej pri Jezuitih. Da se v vednostih še bolj izomika, potuje po mnogih vnanjih deželah, po Nemškem, Laškem, Afrikanskem, vzlasti po Francoskem. Ko potovaje po mnogih deželah vidi, da lepa njegova domovina je silo malo znana drugod, se mu milo storí, in vžge se mu v srcu iskreni namen, domačim in ptujim pokazati njeno krasoto. Kar si je namenil, to tudi zvesto spolni; toda — véliko delo njegovo, domovini na slavo, povžije vse véliko njegovo premoženje tako, da prej premožni mož umre ubožen v Krškem 19. septembra l. 1693.

Sam laške krvi pisal je J. B. Valvasor v duhu tedanje dobe nekaj latinski, nekaj nemški, vmes malo slovénski, vendar premnogo na slavo in korist ne le vojvodini Kranjski, marveč Slovencem sploh in deloma tudi Slovanom.

Med mnogimi književnimi deli njegovimi so nam posebej znamenita na pr.: *Topographia Ducatus Carnioliae modernae, Arcium Lambergianarum, castellorum et dominorum in Carniolia l. 1679. ...*, *Archi-Ducatus Carinthiae modernae, Carinthiae Salisburgensis l. 1681.*; *Charta Geographica Carnioliae, Carinthiae, Croatiae l. 1685.* itd. — „Slava Valvasorjeva“ je pa „Slava Vojvodine Kranjske“ s temle celim naslovom:

Die

DEUTSCHEN

des

Hertzogthums Crain.

Das ist,

Wahre, gründliche, und recht eigentliche Gelegen- und Beschaffenheit dieses, in manchen alten u. neuen Geschicht-Büchern zwar rühmlich berührten, doch bishero nie annoch recht beschriebenen Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes, Anjetzo, Vermittelst einer vollkommenen und ausführlichen Erzählung aller seiner Landschaften, Böden, Felder, Wälder, Berge, fließenden und stehenden Wassern, unterirdischer Berg-Seen, bevorab dess Welt-berühmten Cirknitzer Wunder-Sees, auch verwunderlicher Grotten, und viel andrer ungemeiner Natur-Wunder, imgleichen der Gewächse, Mineralien, Bergwercke, Edelgesteine, alter Müntz-Stücken, Thiere, Vögel, Fische etc.; überdas auch der Gebiete, Herrschafften, Schlösser, Städte, Märckten, Grents-Häuser und Festungen, und deren so wol vormaligen, als heutigen Besitzer oder Vorsteher, Gebieter, Einwohner, Sprachen, Sitten, Trachten, Gewerben, Handthierungen, Religion, Heiligen, Patriarchen, Bischöffen, Orden, Pfarren, Kirchen, Klöster etc.; Regiments-Würden, Aemter, Gerichten, Ständen und Familien; wie auch der Lands-Fürsten, Jahr-Geschichte, alter und neuer Denckwürdigkeiten: Durch selbst-eigene gantz genaue Erkündigung, Untersuchung, Er-

¹¹⁾ Ibid.